

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

Bahar/Spring, 2024, 11 (1), 405-429

MEDİNETÜ'L-FÂZILA EKSENİNDE DEVLET/UTOPIA TOPLUM TASARISI
State/Utopia Society Draft On The Axis Of Medinetü'l-Fazıla

Rukiye KARABULUT

Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Ş.E.Ü., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid ID: 0009-0002-4779-1076, e-mail: rukiyyekrblt71@gmail.com.

Kemal GÖZ

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Öğretim Üyesi Orcid ID: 0000-0001-7296-4042, e-mail: kemalgoz@gmail.com.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi / Received: 20.02.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 28.03.2023
Yayın Tarihi / Published: 30.06.2024
Cilt / Volume: 11
Sayı / Issue: 1
Sayfa / Pages: 405-429

Atıf / Cite as: Karabulut. Rukiye. Göz. Kemal. "Medinetü'l-Fâzıla Ekseninde Devlet/Utopia Toplum Tasarısı" (State/Utopia Society Draft On The Axis Of Medinetü'l-Fazıla). *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 11/1 (2024), 405-429. DOI: 10.17859/pauifd.1440309

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Ithenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with Ithenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. The Author declared that there is no conflict of interest

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 11 (1) 2024: 405-429

MEDİNETÜ'L-FÂZILA EKSENİNDE DEVLET/UTOPIA TOPLUM TASARISI*

Rukiye KARABULUT *
Kemal GÖZ **

Öz

Thomas More'un eserinde ilk defa kavram olarak kullanılan 'utopia' kelimesinin hem iyi yer hem de mevcut bulunmayan yer anlamlarını kendinde barındıracak şekilde tarih sahnesine çıktığı bilinmektedir. Ütopya; insanın var olmasının bir sonucudur ki, bu varoluş onun kendi kurgusu değildir. Kendi kurgusu olmadığı için de, o varoluşunu bu âlemden sürdürmektedir; onun kendi varoluşunu bu âlem içinde oluşturması, bir anlamda bu dünyanın gerçekleştirilmesi demektir. Bu çerçevede metinler, varoluşun gerçekleştiği bir açılma ve başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Çalışmamız da çok yönlü ve karmaşık bir kavram olan 'utopia'nın bir makalenin boyutları içerisinde ancak birkaç başlık altında bir iki şey söylemekten öteye gidemeyeceği vurgulanmış, genel bir inceleme olarak Medinetü'l-Fâzıla'dan günümüze dek gerekli önemin verilmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Ütopya, Ahlâk, Adâlet, Şehir.

State/Utopia Society Draft On The Axis Of Medinetü'l-Fazıla

Abstract

It is known that the word 'utopia', which was used as a concept for the first time in Thomas More's work, appeared on the stage of history with the meanings of both a good place and a place that does not exist. Utopia; It is a result of man's existence, and this existence is not his own fiction. Since it has no fiction of its own, it continues its existence in this world; Creating his own existence within this world means, in a sense, the realization of this world. In this context, texts can be considered as an opening and starting point where existence takes place. In our study, it has been emphasized that 'utopia', which is a multifaceted and complex concept, cannot go beyond saying a few things under a few headings within the scope of an article, and as a general review, it has been determined that the necessary importance has not been given from Medinetü'l-Fâzıla to the present day.

Keywords: State, Utopia, Morality, Justice, City.

Structured Abstract

When the origins of Thomas More's work of the same name, which brought the word "utopia" to literature, which emerged from the combination of the ancient Greek

* Yazarlar, makalede Etik Kurul İzni gerektirecek bir durum bulunmadığını beyan etmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Ş.E.Ü., Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İslâm Felsefesi Yüksek Lisans Öğrencisi, Orcid ID: 0009-0002-4779-1076, e-mail: rukiyyekrblt71@gmail.com.

*** Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Öğretim Üyesi Orcid ID: 0000-0001-7296-4042, e-mail: kemalgoz@gmail.com.

words "ou" (unreal) and "topos" (place, city), are examined, it introduces the reader into the world of thought of many philosophers. It takes us primarily to Plato's Republic. This famous work of Plato not only influenced Thomas More, but also all the thinkers who searched for the ideal and virtuous state after him. Al-Medinetü'l Fazıla, the work of philosopher Farabi, who is the leading example of this ideal order in Islamic civilization, has survived to the present day as both literary and political concepts, with similarities and differences, and has caused re-evaluations in more than one academic field.

Utopia; It is a result of man's existence, and this existence is not his own fiction. Since it has no fiction of its own, it continues its existence in this world; Creating his own existence within this world means, in a sense, the realization of this world. The environment in which people live is actually shaped depending on the social environment. Humans have the power to shape the environment they live in according to their own needs and desires. For this reason, the social environment and the physical environment live intertwined with each other. The solution to preserving this harmony and becoming more qualified is through knowing one's own existence better. The place where a person lives must have features that will make him comfortable in many aspects and meet his spiritual and social needs. People have taken natural assets into consideration and turned them into useful areas for themselves. Northrop:

"The world is not in chaos, but in order and cosmos. It is alive, just like an organism." And at the same time, it depends on a law", it is understood that he does not ignore the fact of the harmony of social and physical laws. The environment in which people live is actually shaped depending on the social environment. Humans have the power to shape the environment they live in according to their own needs and desires. For this reason, the social environment and the physical environment live intertwined with each other. The solution to preserving this harmony and becoming more qualified is through knowing one's own existence better. The place where a person lives must have features that will make him comfortable in many aspects and meet his spiritual and social needs. People have taken natural assets into consideration and turned them into useful areas for themselves.

The city is the closest organizational environment that humans establish for themselves. It becomes possible to understand humanity's culture and understanding of life by looking at cities. Material, religious and political reasons play a role in the formation of cities. In this respect, urbanizing places are not only space but also the concepts of history, culture, identity and memory. In addition to social unity, the city is intertwined with cultural depth, moral boundaries, socio-economic context and political climate. It is the new construction and interpretation of common belonging and common imagination that re-establishes the people within it.

As a matter of fact, in these idealist works that emerged with the idea of a new "place", the imagination and reflections of history are shown, starting from the same starting point, a question of justice and equality. With the understanding of an ideal society and state, a description is made of things that cannot be possessed today and in the past. Research to be carried out in the light of these aims to reveal the characteristics of these resources. It will be the duty of those who work on the issue to find the intellectual, structural common and divergent points of these texts and to produce a comprehensive text analysis.

Fârâbî, in his analysis of God-Universe and Man, revealed how individual, society and state relations should be and the possibility of a virtuous society in the context of civil sciences. According to him, the ideal city gains city identity only when it rises on the basis of virtue. When Fârâbî says Virtuous City, he invites societies to virtue and to live with virtue, believing that the city he idealizes can be carried to advanced horizons with virtue, even though he actually lives in a city. In this context, texts can be considered as an opening and starting point where existence takes place. In our study, it seems that 'utopia', which is a multifaceted and complex concept, cannot go beyond saying a few things under a few headings within the dimensions of an article

and cannot be done justice as a general review from Medinatu'l-Fazila to the present day.

GİRİŞ

Ütopya kelimesi etimolojik olarak var olmayan ve ulaşılması mümkün olmayan şehir demektir. Doğu ve Batı ütopyacılığının ilk örneğinin Platon'un *Devlet* adlı eseri olduğu bilinmektedir. 9. ve 10. yüzyıllarda tercüme faaliyetlerinin artmasıyla ütöpik devlet ve şehir tasavvuru İslâm dünyasında Platon'un ütopyasının tanınmasına vasıta olmuştur denilebilir. Bu alandaki eserlerin en bilindik olanı Fârâbî'nin (M.S. 870-950) öncü kitabı El-Medinetü'l-Fâzıla'dır.¹ Ütopya düşünce gelenekleriyle alakalı Fârâbî sonrası bilinenler çok azdır. İskendernâme eseriyle de Genceli Nizâmî, tasavvur edilen ideal şehriyle birçok cihetle Fârâbî ile paralel ideal şehir tasvirinde bulunmuştur.²

Genellikle birbirine bağlı bulunan felsefe anlayışı sebebiyle esasında politik eserler olsalar da ahlâkî yapıdan bağımsız bir düşünce sistemi oluşturulması ilk dönem ütopyacılığı açısından mümkün görülmemektedir. Organik bir bütün olan toplum ve toplumun meydana getirdiği toplumsal sınıflar, bu canlı "biocoenose"nin cüz'ilerini oluşturmuşlardır.³ Kendi dönemlerinin sosyal yapısını ve ülkesini eleştirel bir düzlemde ele almak ve yeni düşünceleri öne sürmek ütopyacılık açısından yenilik ve mevcut olmayanı isteme olarak ifade edilebilir. Thomas More'un bu münazaralardan kendini ayrı tutmasının nedeni toplumu idealize ettiği ve bu "*olmayan yerin*" tasvirini tarif için belki de yeni bir yer açmış olmanın gereğine inanmasıdır.⁴ Montesquieu da, cumhuriyetin temel prensibi olarak erdemi görmektedir ve *bu bağlamda* "hiçbir şart erdem olmadan varlığını koruyamaz", demiştir.⁵

Öte yandan Rousseau, demokratik yönetimin işinin zor olduğunu, toplumun teyakkuz ve cesarete sürekli muhtaç olduğunu belirtmekte, ancak Tanrılardan oluşan bir halkın demokrasiyi yapabileceğini söyleyerek bu idealizm çerçevesinden bakıldığında insan için bu yönetim şeklinin mümkün olmadığını söylemektedir. Akıllı bir azınlığı yönetmek câhil kalabalıklardan daha zordur, dikkat edilmeye daha layıktır.⁶ Kalabalıkların en bilge kişilerle yönetilmesi en güzel ve en tabîî yöntemdir. Yoksa ne yetkili makamların çokluğu ne de seçilmiş kişilerle yönetimin iyi olması mümkündür.⁷ Platon'un ideal devlet anlayışında toplumun eksiklikleri göz önünde bulundurulacak

1 Fârâbî, el-Medinetü'l-Fâzıla Tanrı Âlem İnsan, çev. Yaşar Aydın (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2018), 3-9.

2 Mustafa Altunoğlu vd. "Kent Ütopyaları", *İdealkent Dergisi* 5, (Ocak 2012), 126.

3 Tuiç Akademi, "Ütopya Karşılaştırmaları: Platon'un Devleti & More'un Ütopyası", 2-5.

4 Thomas More, *Utopia* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2019), 7-15.

5 Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 77-83.

6 Platon, *Şölen*, ed. Eyüp Çoraklı (İstanbul: Alfa Yayınları, Aralık 2014).

7 Jean-Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006), 77-82.

şekilde çerçeve edilmiştir. Kısacası Platon ideal devletini tasvir ederken insanların tabîi hallerini kabul ederek yeni bir çerçeve oluşturmuştur.⁸

Fârâbî, insanın içtimâî özelliklerini bahsederken en mükemmel mahsulün şehirler olduğunu söyler. Fâzıl ve câhil şehrin idare tarzlarından bahseder.⁹ Ona göre, bütün şehir halkı — mutluluğa ulaşmak amacıyla gönül gönle vererek — çalışırsa fâzıl bir şehir; bir millet de faziletli bir millet olur; milletleri, elbirliğiyle mutluluğa ulaşmak gayesiyle çalışan bir dünya; güzel bir dünya olur.¹⁰ Coğrafi farklılıklar dışında bütün şehirler birbirine benzer. Tüm şehirlerde olduğu gibi Utopialılar için de tüm bahçeler, meyveler, bitkiler büyük önem taşır ve bunun için yarışır.¹¹ Platon'un devletinde her insan farklı farklı işler için vardır ve ancak insanlar tek bir işte yoğunlaşmaktadır. İnsan vücudunun temel ihtiyaçları birden fazladır. Tek bir insanın tüm ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaması onun diğer insanlara muhtaç olduğu anlamına gelmektedir. İlk şehirler bu ihtiyaçların birlikte kolayca temin edilmesi için meydana gelmiştir.

Rousseau'ya göre devlet ne kadar büyürse, özgürlük o kadar küçülür. Devlet varlık sebebini kendinde taşır, hükümetler ancak hâkim varlık vasıtasıyla vardır. Hükümdar tek başına bağımsız davranışlarda bulunursa o halde toplum olarak da *bütün'ün* bağı gevşemeye başlar. Sosyal birlik toplumda infisâh eder.¹² Nirengi noktası '*ihtisaslaşma*' olan ilke Platon'un ideal devletinde daha ilk şehirde kendini göstermektedir. More'a göre yöneticiler, halk için iyinin ve kötünün kaynağıdır. Bu sebeple yöneticilerin danışmanları çok iyi olmalıdır ki halka iyi şeyler verilebilsin. Ona göre krallar yalnız savaşı düşünür, barışa yaklaşmaz ve buldukları ülkenin halkını iyi yönetmez. Halk en doğru kişiyi seçeceklerine dair yemin eder ve dört aday şehrin dört bölümü için seçilir. Başkan zorba olmadığı sürece yönetimde kalır. More'un ütopyasında genel hususlar olarak bunlar sayılabilir.¹³

1.Şehir ve Yönetim

İbn Haldun'a göre bir kültür ve medeniyetin ortaya çıkıp yükselmesini sağlayacak ilimler, ancak umran ve hadâretin olduğu yerde serpilebilir. Bu anlamda medeniyet, bedevilerde değil hadarîlerde yükselir. Benzer şekilde sanatlar da hadarî yaşam içerisinde kökleşip yerleşebilir. Şehir hayatı; her türlü bilgi, teknik ve sanatın meydana geldiği, geliştiği, değişikliğe uğradığı, yenilendiği, beslendiği özgün fikirlerin icat edilip bir başka geleneğin zamanla yok olup gittiği, başka tabirle insandan beslenen bununla birlikte insanı besleyen dinamik bir yapıdır. 'Şehir' ve 'medeniyet' kavramları etimolojik

⁸ Hüsamettin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi* (İstanbul: Kişisel Yayınları, 2000), 2.

⁹ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 11.

¹⁰ Osman Mutluel, "İslâm Düşüncesinde Ahlâkî Bir Kavram Olarak 'Ortayol'" *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* 12/12 (2012), 239-253; Müfit Selim Saruhan, "Erdemlerin Erdemi: Adâlet", *Adam Akademi* 5/1 (Haziran 2015), 1-12.

¹¹ More, *Utopia*, 61.

¹² Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 70-72.

¹³ More, *Utopia*, 62.

olarak 'medine' ve 'medenî'den türetilmiş insanın istikrarlı bir yaşama ve toplumsal hayata olan ihtiyaç ve iştiyâkının in'ikâsıdır.

Bu itibarla insanın sosyo/kültürel manada nihâî amacı *hadarî/şehirli* olmaktır.¹⁴ İnsan şehirleşme sonucunda içgüdüsel davranışlarının yerini *adâlete* bırakır. Dürtülerinin yerini vazife, dizginleyemediği iştahının yerini hukuk alarak yalnız kendini düşünen varlıktan zihinsel melekeleri işlerlik kazanarak zamanla duygularıyla birlikte genişleyen ve tüm insanlık adına hareket kabiliyetini elde edebilen yetkin bir tür ortaya çıkar. İnsan toplumca bir anlaşmaya vararak tabii bir özgürlük kazanır. Bu medenî durum insanın ahlâken özgürleşmesi demektir.¹⁵ Rousseau'ya göre gerçek bir toplumsal pakt, fizikî eşitsizliği yok edip ahlâkî ve meşru bir ortaklığı yerine getirir. Anlaşma ve hukuk sayesinde toplum içinde birey eşit muamele görür.¹⁶

İbn Haldûn'a göre aklın düşünsel tuzakları dalgalı bir denizi andırmaktadır. Bu denizde yüzmek isteyen kimse ne kadar iyi bir yüzücü olursa olsun, her ân boğulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Oysa kıyıda duran ve denize girmeyen kişi daima güvendedir. Başka bir deyişle felsefeci, aklının gösterdiği yolda tuzaklara düşebildiği hâlde siyasetçi aklın değil toplumsal gerçekliğin/somut olayların peşinden gider ve işaret edilen problemlerin hiçbirini yaşamaz. Böylece siyasetçinin bakışı sâlim, hemcinsine muamelesi doğru olur. Siyasetçinin reel hakikatlerden hareket etmesi doğru iken, mantık ilkelerinden hareket etmesi, bulunduğu toplumu hatadan uzak tutmasını garanti edemez.¹⁷

“Ma'lum ola ki asıl riyâset iki türlü olup birisi riyâset-i kübrâ ve diğeri riyâset-i suğrâdır. Riyâset-i kübrâ ile reis bulunan zat şol bir saltanat-ı 'uzma ve hilâfet-i kübrâ sâhibi olan şevketse – mât hazretleridir ki kendisi tevcih-i sübhâni ve ta'yini semedâni ile bir kavim üzerine reis nasb olunmakla dâimâ zât-ı hilâfet şerifine penâhilerini ta'zîm ve hürmet ve emr ü fermân-ı bilaşeran farz-ı ayn bilakis emr-i şerifinin vâcibül-infâzına muhalefet pek büyük kabahattir. Riyâset-i suğra ile ruusan bulunanlar sâhib-i riyâset-i kübrâ taraf-ı âlilerinden hüsn ü idârehu umûr u millet ve irâhe-i erbâb-ı raiyyet ve muhafaza-i memleket eylemek için mansûb olunan zevattir. İşte bunların ve hususiyle sahib-i riyâset-i kübrânın ehliyeti bulunmasıyla tahakkuk eder.”¹⁸

¹⁴ Süleyman Uludağ (ed.), *Mukaddime (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018)*, 2/544-776; Gülzar Haydar, *Şehirlerin Ruhü*, çev. Gürkan Sekmen (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 87.

¹⁵ Kemal Göz, *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları (Ankara: Fecr Yayınları, 2016)*, 60-64; Mehmet Yazıcı, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (Ocak 2016), 210-212.

¹⁶ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 28-32.

¹⁷ Kemal Göz – Mustafa Türkan, *Medeniyet İnsan Ve Din (Ankara: Fecr Yayınları, 2018)*, 211.

¹⁸ Kemal Göz, *Mehmed Fevzi Efendi ve Hadâik-i Hamîdiyye Risalesi (Ankara: Fecr Yayınları, 2022)*, 79.

İbn Haldun'un işaret etmek istediği durumun benzeri olarak Mehmed Fevzi Efendi'nin de ifade ettiği hususiyetlerin Doğu'da ve Batı'da yüzyılları içine alan bir periyotta ve siyâsete merak sarmış sayısız ilim adamı arasından ancak bir elin parmakları kadar bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Buna karşın ilmî bir derinliği olmadığı halde devlet kurmuş, yönetmiş ve dünya tarihine damga vurmuş pek çok devlet başkanı, sultan, vezir ve yönetici, bu alanla alakadar olmuş olarak sayılabilir. Dolayısıyla İbn Haldun'a göre devlet yönetmek için derin bir ilme ihtiyaç yoktur ve siyaset akıl/rasyonel/mantikî ilimlerden farklı somut kavramsal bir ilimdir.¹⁹ Bazı şehirler de vardır ki yönetimini kendi iklimi belirler. Mısır ve Mezopotamya gibi Sarı nehrin (Huang Ho Nun) sularında söz sahibi olmak için merkeziyetçi bir yönetim esastır. Tabiata ve topluma hükmeden idareci, çalışma yaşamını düzenleyen hem ilah hem din adamı hem de imparatordur.²⁰

Rousseau'ya göre cumhuriyet hükümetlerinde halk milletin vekillerini şerefliyelerden seçebilir fakat monarşide kralın yanında böyle adamların bulunması çok ender bir rastlantı sonucudur. Halk seçimle kraldan daha az yanılır. Monarşide yönetim (facultés) kabiliyetlerle münâsip olmalıdır. Saltanat emir vermekten çok itaat etmekle daha iyi edinilir. Hükümdarlar ya dar kafalı veya zâlim olarak tahta çıkarlar ya da taht onları öyle yapar. Tanrı öfkelendiği zaman kötü krallar getirir o halde Tanrı'nın öfkesine tahammül etmek lazımdır. Kötü bir yönetim altındayken herkes katlanmak gerektiğini bilir, mesele daha iyi bir seçenek bulabilmektir.²¹ Yükselme hırsı, kendini beğenme ve para hırsı gibi engeller doğru kararların kabul edilmesinde zorluk ortaya çıkarır.

Ütopyalılar, yeniliğe karşı babalarından gördüklerini devam ettirmeye isteklidirler. O yöneticilere göre atalarından daha iyi biri çıkarsa ülke batır. Üstelik atalarının miraslarına da sahip çıkmazlar. Biri geliştirmeye yeniliğe çabalasa hemen tepki verirler.²² Nazarî olarak az sayıdan meydana gelen şehirlerde, toplum kendi temel ihtiyacını karşılamak için kendi üretimine karşılık olarak diğer vatandaşlara başka ürünleri üretmeyi zorunlu kılar. Siyaset ve yasalar henüz bu küçük şehir için söz konusu değildir. Tabiatın mevcut imkânları vatandaşlara yetmekte bu sebeple çatışmayı/zıtlışmayı önlemektedir, temel gereksinimler daha çok ön plana çıkmakta ve insanlar huzur içinde yaşamaktadır. İdiyosenkratik hususiyetlere sahip olan bu şehir, Platon'a göre sağlıklı ve halis şehir olarak kabul edilmektedir.²³ Devletin üyelerini devletin gücünden başka hiçbir şey özgür yapamamaktadır.

Rousseau'ya göre halkın kalbine yazılan kanunlar örf ve âdetlerdir ki otoriteden ziyade alışkanlık olarak kubbenin kilit taşı oluşturmakta, devletin

¹⁹ Uludağ, *Mukaddime*, 1/733; Uludağ, *Mukaddime*, 2/975 vd.

²⁰ Roger Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, çev. Cemal Aydın (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 22.

²¹ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 83-89.

²² More, *Utopia*, 14-16.

²³ Stanley Rosen, *Plato's Republic (PDF: Yale University Press, 2008)*.

sarsılmaz oluşunda çok etkili bir konumda bulunmaktadır. Devletin azamî sınırı olmalıdır. Mesafeler uzadıkça yönetim zayıflar, halk yönetim masraflarını ödeyemeyecek duruma gelir. Sınırların genişletilmesi demek birbirlerini hiç tanımayan yığınların içinde kabiliyetlerin gömülü, erdemlerin belirsiz, kötülüklerin cezasız kalması demektir. Kütleli yapısı itibarıyla büyük vücut kendi ağırlığı altında çöker ve yok olur.²⁴ Fârâbî, faziletli şehri sağlıklı bir vücuda benzetir. Uzunlar çeşitlilik arz ettiği gibi icraatları da ayrı ayrıdır. Şehri teşkil eden unsurlar da tıpkı böyledir. Her insan kendi kabiliyeti nispetinde hareket etmelidir. Şehrin cüz'ileri olan insan yararlı-yararsız faaliyetleri ihtiva etmektedir.

Şehrin de insan vücudu gibi hiyerarşik bir önemi olduğunu söyleyen Fârâbî kalbi riyaset makamında kabul etmektedir. *Fâzıl şehir riyâsete değil hizmet etmeye mahsustur. İnsanların çoğu bu sebeple yaratılmıştır.*²⁵ Erdem sahibi yöneticinin öncelikli vasfı her çeşit menfaat ve bencillikten uzak toplumun saâdetini düşünmesidir. Aynı zamanda halkını çıkar beklemeksizin sevmek ve sevindirmektir. Bu doğru davranışların toplumda yerleşmesi siyaset ve riyaset meselesi bünyesinde talim ve terbiye olarak görülmektedir. Fârâbî'ye göre erdemli yönetici teorik olarak toplumu yönlendirmeli, pratik olarak da topluma faydalı alanlar açma hususunda maharetli olmalıdır.²⁶ More'un ütopyasında seçkinler, toplum adına hukuki kararlar verirken yine aynı seçkinler şehirde Ütopya başkenti "Amaurote"de bir araya gelmektedir. Ülkenin önemli kararları bu meydana alınmaktadır.

More'un ütopyasında dikkat çeken Amaurote şehrinin adadaki mevkiidir. "Adanın başkenti Amaurote'dur. Herkesin bir araya kolayca gelebilmesi için meydanın orta yerindedir."²⁷ "Orta yer" tanımı burada çeşitli anlamlara gelebilmektedir. Misal olarak, Antik Yunan demokratik meclislerin umumi idaresi ve askerî meclisleri olan "orta yer" (es meson) mefhumuna emsal teşkil etmektedir. "Es meson" kavramı farklı alanlarda aynı manalara gelebilmektedir ki bu manalar aynı toplum için geçerlidir. Halktan biri söz alırken önce asayı elinde tutması ve sonra meydanın ortasına gelmesi gerekmektedir. Ütopya'da 'es meson'da bulunma; mecliste söz almak için sert bir kuraldır."²⁸ Başka bir mana olarak, Ütopya eserine de bir göndermede bulunmuş olabilir. Zararlı şehirler arasında Fârâbî câhil, fâsık, değişmiş, şaşkın şehirleri saymaktadır. Ona göre câhil şehir ne saâdeti düşünür ne de saâdeti tanıma çabası vardır.

Şehirleri farklı taksimatlarla ayıran Fârâbî, halkı yiyecek ve içecek derdinde olan ün ve itibarı başkalarını ezmekte bulan ve hayatı yalnız zafer ve

²⁴ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 56-66.

²⁵ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 80.

²⁶ Kolektif, *Fârâbî (el-Muallimu's-Sânî)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 34.

²⁷ More, *Utopia*, 59-65.

²⁸ Marcel Detienne, *Arkaik Yunan'da Hakikatin Efendileri*, çev. Âdem Beyaz (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2012), 115-121.

galibiyetten ibaret sanan toplulukları da câhil ve fâsık şehirler olarak görür. Fârâbî'ye göre bedbaht şehirler cahiliye halkının istek ve davranışlarına göre oluşurlar.²⁹ Platon'a göre bir devlet bir bireyin kendine yetmediği anda çıkar ve ihtiyaçlarını karşılamadığı anda doğar. Şehir de öyledir bir toplumun ihtiyaçlarından doğar.³⁰ Fârâbî'ye göre nasıl hoş bir insan vahyin gereğini yerine getiren insansa hoş bir belde de şehir de vahiyden payını alan ve vahyin gereğini yapan bir beldedir. Ona göre şehrin insanları, şehrin sahipleridir.

Nasıl her ev sahibine aitse şehir de o şehrin insanına aittir ve buradan kendileri istemedikçe çıkarılamaz. Hem tarihte hem günümüzde bu tür durumlar gerçekleştiği için insanlık dramları yaşanmış ve hala yaşanmaktadır. Tarihte bu durum "Bir zaman da: "(Ey İsrailoğulları!) Birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz ve birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız!" diye sağlam sözünüzü almıştık. Sonra (bunu açıkça) kabul ettiniz. Ve siz (buna) şahidlik etmektesiniz."³¹ Ayetinde İsrailoğulları'nın bu haksız uygulamaları özellikle vurgulanmıştır. *Özgürlük*, şehirlerin en başta gelen hakkı olmalıdır ki insanların da buna bağlı olarak özgürlükleri kaybolmasın.³²

2. Ahlâk İlkeleri ve Eğitim

İslâm müellifleri Fârâbî'yi tanıtırken onun felsefe ve diğer ilimlerdeki mahâreti, asâlet ve dirâyeti hususunda hemfikirdirler. Görüş ve sezîşlerinin isâbeti, kavrayış ve ufkunun vüs'ati, İslâm filozoflarının daima takdirinde olmuştur. Fârâbî zamanın çaresizliği ve kendi döneminin yalnızlığının bir sığınağı olarak mürekkep şişelerini ve ilimle meşguliyeti seçmiştir.³³ Ona göre hayatın kıymeti yalnız okumak ve yazmak ile bilinebilir. İbn Sînâ "kendi müşküllerimi ancak Fârâbî'nin kitaplarını okuyarak çözdüm" demekten kendini alamamıştır.

İbn Sînâ'nın bu yorumu akıllı bir kişinin sıklıkla söylemek ve dinlemekten daha çok hoşlanabileceği başka bir şey var mıdır? Sorusunu akla getirmektedir.³⁴ Ahlâk alan olarak birçok disiplinin alanı içerisinde kendisine yer bulabilen bir ilimdir. Kelime manası olarak Arapça'da "huy, tabiat, seciye" gibi manalara gelen ahlâk huluk ve hulk kelimelerinin cem'isi olarak kullanılmaktadır. Umumiyetle lügatlerde insanın fiziksel görünümü için halk, hulk ise insanın doğuştan gelen tabiatı, mânevî yaratılışı için kullanımı tercih edilmektedir.

İnsan nefsi ahlâk ile ilişkilendirilerek değerlendirmeler yapılmıştır. Akseki'ye göre ahlâk insan nefsinde sâkin ve sâbit olan bir melekedir.³⁵ Genel

²⁹ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 90-92.

³⁰ Eflatun, *Devlet*, 67.

³¹ *Kuran-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2 /84.

³² Kemal Göz vd. (ed.), *Şehir Ve Erdem* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 22.

³³ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 8.

³⁴ Platon, *Devlet*.

³⁵ İsmail Kara - Rabia K. Gündoğdu, *Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eserleri Mücadelesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 1/28.

olarak ahlâk ilmine dair bazı kavram ve tanımlamalar dikkate alındığında aşağıdaki bazı önemli unsurlar ön plana çıkmaktadır:

Ahlâk Yasası: Bu kavram ahlâk felsefesinin değerlendirilmesinde önemli unsurlarını bünyesinde barındırmaktadır. Bu yasayı bireyin davranışlarını düzenleyen belirli ilkeler manzumesi olarak ifade etmek mümkündür. Doğruluk, dürüstlük ve yardımlaşmanın iyi olduğu ve yalan söylemek, hırsızlık yapmak ve diğer insanlara zulmetmenin kötülük olduğunun insanoğlu tarafından bilinip kabul edilmesidir.³⁶

Ahlâkî Karar ve Ahlâkî fiil: Birey iyi veya kötü herhangi bir davranışı hayata geçirmeden yani o davranışı işlemeyen önce karar vermek durumundadır. Onun bu kararına ahlâkî karar ismi verilmektedir. Bu kararın kesinlikle bireyin özgür iradesiyle ortaya konulması gerekmektedir. Özgür iradeyle uygulama alanına geçirilmeyen davranışların sorumluluğundan da bahsetmek mümkün değildir. Ahlâkî fiilde özgür irade ile verilen ahlâkî karar neticesinde ortaya konan davranışlara da bakılmakta ve değerlendirilmektedir.³⁷

Filozofların felsefeyi umumiyetle nazarî ve amelî olmak üzere ikiye ayırdıkları bilinmektedir. Nazarî felsefe insanın bilgileriyle, amelî felsefe ise onun davranışlarıyla ilgilenmektedir. Nazarî ve amelî felsefede yetkinliğe erişenler birey ve toplum olarak saâdet ve mutluluğu yakalamış olanlar olarak değerlendirilmektedir.³⁸ Fârâbî'ye göre mutluluğa götüren fiiller, doğru fiillerdir. Bu fiillerin meydana getirmiş olduğu meleke ve davranışlar, faziletleridir. Mutluluğa mani olan fiiller kötülüklerdir ki bunlara çirkin fiiller denilmektedir. Bu fiillerin meydana çıkardığı meleke ve davranışlar, hasislik, düşüklük ve rezilliktir.³⁹

Platon, inatçı kimselerin kendi içinde meselenin hakikatini değil butlanını anlamış olduğunu söyler. Ona göre öğrenmeye hevesli olmakla filozofluk beraber gider. "Öğrenme merakı olmadan filozof olmaz... Söz ikidir biri doğru diğeri yalan... Fakat öncelik yalan olan sözdendir. Bilmez misin ki çocuklara önce masal öğretilir... Gerçekten uzak kalmaktan Tanrılar değil insanlar da nefret ederler."⁴⁰ İbn Haldun'a göre şehirli/hadarî hayatın temel unsurlarından biri eğitimidir. Hadarî hayatın toplum yapısı, sebep asabiyetine dayalı kural ve kaideleriyle eğitimin konusudur ve bu kaide ve ilkeler eğitim yoluyla topluma benimsetilmektedir.

³⁶ Kemal Göz, *Çevre Bilincimiz (Çevre Felsefi, Çevre Ahlâkı ve Çevre Eğitimi Bağlamında)*(Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 67; Kemal Göz vd. (ed.), *Din Ahlâk Dengesi* (Ankara: Gazi Yayınları, 2020), 180-184.

³⁷ Göz, *Çevre Bilincimiz (Çevre Felsefi, Çevre Ahlâkı ve Çevre Eğitimi Bağlamında)*, 67; Kemal Göz, *İslâm'da Ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler* (İstanbul: Aysu Ofset, 2006), 10.

³⁸ Göz - Türkan, *Medeniyet İnsan Ve Din*, 14.

³⁹ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 70.

⁴⁰ Platon, *Devlet*, 79-89.

İbn Haldun, eğitim yoluyla her türlü fedakârlığa hazır olan insanlar yetiştirilebilirse ve üstün hedeflere sahip olunursa o toplumun millet olduğunu ve kendi medeniyetini inşa etme hususunda söz sahibi olduğunu söyler. Eğer bu yolla toplumda her çeşit fedakârlığa ve mükemmel hedeflere hazır insanlar yetiştirilebilir ise, o toplum millet halinde yaşayabilir ve medeniyetin gelişmesine katkı sağlayabilmektedir.⁴¹ Eğitim ve öğretim kolaydan zora, özetten ayrıntıya, basitten karmaşıklığa ve yüzeyselden derine doğru gelişen bir yolculuktur, noksanlıkların giderildiği doğru eğitim metodu budur. İbn Haldun'a göre eğitimde en etkin yöntem, talebeye tedrici bir şekilde az az öğretildiği yöntemidir.

Başta genel bir çerçeve içerisinde hikâye edilen bilgi, tüm öğrencilere verilmelidir. Bu ilk özet ilmin konularını baştan sona dek yüzeysel bir biçimde içermelidir. Öğrenci bu ilk özetle bilgi alanında cüz'î ve zayıf da olsa bilgiyi kesp etmiş olmalıdır. Bu sürecin akabinde yeniden başa dönülür ve konular biraz daha derinlemesine verilerek özeti ötesine geçilerek işlenmelidir. Böylece talebenin ufkunun vüs'ati ve ikinci kez tekrarlamada ilminin daha fazla tekâmül etmeli, konular geniş ve derin bir çerçeveye konularak git gide ayrıntıya girilmeli ve ilkinden daha fazla baştan sona kadar konular işlenmelidir. Üçüncü defa tekrar edilen konularda ise en derin bir şekilde bilgiyi paylaşma hedeflenmelidir. Bu yöntem asgari üç defa tekrarlanmalı, nihai ilim bütünüyle ve tedricen aktarılmalı ve giderek derinleştirilmelidir.

Bilgi önce az miktarda giderek çoğaltılarak verilmeli, öğrencide öğrenme merakı uyandırılmalıdır.⁴² İbn Haldun gibi Platon da, hususiyetle talebeye katı bir yaklaşımla bulunmanın yanlış bir davranış olduğu konusunda hemfikirdir. Ona göre ağır cezalar içeren eğitim ve öğretim çocuklar üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Her ne sebeple olursa olsun şiddet insanda ve toplum genelinde kötü hasletlerin doğmasına neden olur. Katı, tehditkâr ve sert cezalarla verilen eğitim ve öğretim amacından saparak insanların ruhlarını karartır, kabiliyetlerini köreltir ve gelişim süreçlerini sekteye uğratar. İnsanları zihinsel olarak da söz sahibi olmasını zorlaştırır çünkü şiddete maruz kalan kimseler içine kapanır.

Platon, çocuklara ceza verilmek suretiyle onların ruhlarını gevşeklikten uzak tutulması ve öğrencinin onurunu zedeleyecek ve onların içlerine kin ve nefret tohumları ekebilecek şiddetten kaçınılması gerektiğini ifade etmektedir.⁴³ Platon'a göre bütün toplumlardan birbirlerini farklı kılan eğitimleridir. İdeal devletinde eğitim dili ana dilleridir. Ahlâk felsefesinde bizler gibi gerek kendilerinde gerek dış dünyada mutluluğu ararlar. İyilik ve kötülük üzere tartışırken din ve felsefeye bağlı kalırlar. Ona göre farklı kavrayış ve anlayış seviyelerine sahip olan erdemli şehir halkının çeşitli yeteneklere sahip bulunmaları eğitim ve öğretimde takip edilecek söylem ve

⁴¹ Göz - Türkan, *Medeniyet İnsan Ve Din*, 187.

⁴² Göz - Türkan, *Medeniyet İnsan Ve Din*, 201.

⁴³ Platon, *Yasalar*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2021), 261-63.

yöntem modellerinin farklılaşmasına sebep olmaktadır. Nitekim her öğretim iki şeyden meydana gelir:

1) Öğretilen ilimlerin manalarını nefse kavratma ve iskân etme;

2) Manası nefse iskân edilen ilimlerin onaylanmasını sağlama.

Eğitim ve öğretim bu işin temelidir. İyi bir temele girdi mi devlet genişleye genişleye ilerlemeye başlar. Ölçmeyi bilmeyen birine başkaları, kendi boyunun dört arşın olduğunu söylese buna inanması daha kolay ve daha etkili olmaz mı?..⁴⁴ Öyleyse çözümün bir eğitim meselesi olduğunu, hicretten önce Kur'an öğretmeni Mus'ab b. Umeyr ile bütün sahâbîlerin eğitim üzerine emeklerinin bulunduğu göz önünde tutulmalıdır. Bunun şaşırtıcı gelmemesinin doğal sonucu bir örnek vermek gerekirse fâzıl insanların bulunduğu şehirde kötü fiil (zina) işleyen gencin gelip kendi kendine itirafçı olmasıdır. Bu örnekte "temizlenmek üzere cezamı uygulayın, öte dünyaya kalmasın, ben bir suç işledim!" diye talep etmesi dikkat çekicidir. Bu ahlaki hassasiyetlerle çıkarılan onca kanuna rağmen günümüz müsabakalarında koro halinde ağız dolusu küfretmeye devam eden tribünler karşılaştırıldığında aradaki farkı görmek mümkündür.⁴⁵

Fârâbî ve Platon devlet içinde eğitime önem vermişlerdir ve özellikle şehrin muhafızlarının hususiyetleri noktasında çaba sarf etmişlerdir. Platon'a göre devletin selameti için büyükten küçüğe her halka ruhların kıymetine göre görev verilmeli ve bu görevler kanun gibi benimsetilmelidir. Platon'un Devlet'inde sözünde durmak, ölçülü olmak, bilgelik ve adâlet için en güzelini bulmak satır aralarında sıkça rastlanılan kavramlardır. Kararlardan kentin bilgeliği anlaşılmalıdır ki doğru kararlar bu bilgeliği göstermektedir. Platon'a göre gözüpeklik eğitimden gelmelidir. Bu haslet eğitimden gelmiyorsa sen ona başka bir isim verirsin. Ona göre bütün güzellikler kentin erdemi için yarıdır.⁴⁶ İstişare dalkavuklarla değil acı söz söyleyebilenlerle yapılır. Sıkıntıların sebebi şartlar ya da yaşlılık değil insanın kendi tabiatıdır.

İlimli tabiatlı insanlara ihtiyarlık ağır gelmez. Hırslı ve arzuları baskın olan kişiler genç iken bile yaşadıkları ağır gelir. Mesela akıl sahibi insan fakirlikle yaşlılık yükünü taşıyabileceği gibi iyi akıldan yoksun kişi zenginleşse de kalbinde huzura ulaşamayacaktır.⁴⁷ Fârâbî insanın tabii bir varlık olduğunu ancak tabiatı önünde engel olan şimdiki yaşantısına yerleşmiş alışkanlıklar olduğunu belirtmekte ve bu alışkanlıklar yıkılmadan tabii ve hakiki varlığına varamayacağını söylemektedir. Fârâbî, asil insanın ruhtan ibaret olduğunu ve ruhun tene karışmasıyla reziletler vuku bulduğunu, insan tene muhtaç olmadığına saâdetli olduğunu belirtir. Aynı zamanda o asil ruhun mal, dost,

⁴⁴ Platon, *Devlet*, 145-50.

⁴⁵ Göz, *Şehir Ve Erdem*, 40.

⁴⁶ Platon, *Devlet*, 150-201.

⁴⁷ Eflatun, *Devlet*, 5-9.

akraba ve şehir halkı gibi şeylere muhtaç olmadığını düşünür. Ona göre irâde ile nefsin arzularını öldürmek tabii yaşamayı sağlamaktır.⁴⁸

More, kötü işler yapan halkı cezalandırmak yerine bireylere iyi olanaklar sunmanın çözüm olduğunu belirtir. Ona göre halkın yoksulluk sebebi işe yaramaz aristokratların varlığıdır. Onlar halkın sırtından geçinir. Suçlu olanın toplum yararına çalışması güzel bir çözümdür. Tembellik edene ya da kötülükte direnene dayak atılabilir. Özellikle mahkûmların güzel işlerde çalıştırılması onların yiyecek, içecek, giyim olarak buldukları toplumdaki yüklerinin alınması gerekmektedir. Yasalar insanı değil suçu yok etmelidir.⁴⁹ Hak yalnız mugalata ve düzenbazlıkla vurulabilir diyen Fârâbî, bu kimselerin fâzıl şehirde olmaması gerektiğini söyler. Câhil şehirlerin ahlâkî yapısı eski ve ifsâd olmuş fikirlere dayanır. Nasıl ki hayvanlar âleminde diğerini yaralama yok etme güdüsü olduğu gibi kötü ahlâk sahibi fertler de şahsî menfaatleri uğruna bir başkasını esir ve köle yapmak isterler. Hâlbuki o hayvanların kabahati sadece mevcut olmalarıdır.

Bu düşünceyle hareket eden topluluklar iyiliğe inanmayıp iki insanın ancak bir zaruret için anlaştıklarını ve birleştiklerini düşünürler. Ancak başka tehlikeleri bertaraf etmek için bir araya gelenler tehlike kaybolunca birbirlerinden aynı nefretle ayrılırlar. İşte canavarlık iptilâsı denilen şey budur.⁵⁰ Phokylides, “insan geçimini sağladı mı, erdemle uğraşmalıdır”, der. Soylu kişiler gençken kötü ruhlar tarafından kandırılırlar. Çünkü ruhlarında kötülüğü ayırt edici misal yoktur. Rahipler bilimden daha çok erdem ve ahlâk üzerinde dururlar. Devleti dağıtan sebep olarak kötü ahlâkî görürler. Foster’a göre Platon’un adâlet kavramının temelinde devletin menfaatleri öncelikli değildir, tabiata uygunluk, doğaya uyumluluk vardır.⁵¹ Platon’a göre insan bedeni emirleri yerine getirmek için ruh ise yönetici olmak için yaratılmışlardır.⁵²

Ona göre akıllı ruh yöneticilere mahsustur. Cesur ruh ise askerlere aittir ki ona göre asker sınıfının idarecilere itaat etmesi doğaya uygunluk anlamına gelmektedir.⁵³ Fırtına çok olsa da akıllı kaptan gemiyi kaderine terk etmez. Doğruyu yerinde ve ustalıkla söyleyebileceksiniz ki bu şekilde çabalar iyi olmasa bile kötülüğü azaltmış olsun. Platon’un da dediği gibi: *“Devamlı olarak yağmur yağarken bilgiler, dışarıdaki kalabalığa evlerinize gidin ve yağmurda ıslanmayın diyerek seslenirler. Bilgelerin sözleri dinlenilmez ve duyulmazsa sokağa gidip o kalabalıkla beraber ıslanmayı tercih etmezler. Toplumu budalaca*

⁴⁸ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 119-20.

⁴⁹ More, *Ütopya*, 28-30.

⁵⁰ Fârâbî, *el-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 102-8.

⁵¹ MB Foster, “On Plato’s Conception of Justice in the Republic”, Oxford University Press (Nisan 1951), 206-217.

⁵² Ahmet Kayalı, *Platon’un Toplumsal Sınıfları Üzerine Bir İnceleme* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 50-53.

⁵³ Tuiç Akademi, “Ütopya Karşılaştırmaları: Platon’un Devleti & More’un Ütopyası”.

davranmaktan vazgeçiremezlerse kendi köşelerine çekilip tek başlarına kendilerini korurlar."⁵⁴ Öte yandan utopialıların en sevdiği şey akli işletmek, geliştirmektir. Açgözlülük iyi bir haslet değildir ya korku ya da yoksulluk düşüncesiyle meydana gelir. Başkalarından üstün olmayı iyi bir iş sanırlar oysa Utopialılar arasında böyle kötü bir huy bulunmamaktadır.⁵⁵

Fârâbî'ye göre öğrenme süreci insana yeni mezzetler sunar. Eğitim ise kişinin ahlâkî yapısına olumlu katkı sağlar ve Fârâbî kişinin eğitimle düzelebileceği görüşündedir. Bu nedenle O, eğitim ve öğretimin birbirinden farklı olduğunu ifade eder. Fârâbî toplumda doğruluk ve iyiliğin ancak eğitimle sağlanabileceğini belirtir.⁵⁶ Fârâbî'ye göre eğitim önce bireyde sonra toplumda ilim ve ahlâk yolunun açığa çıkarılmasıdır. Bazı hususiyetlerin doğuştan ve bazılarının ise terbiye ve talim ile inkişafının mümkün olduğunu söylemektedir.⁵⁷ Bu bağlamda dünya ve Türk eğitim ve öğretimine Fârâbî'nin sunduğu hizmetlerden birkaçı olarak şunları sayabiliriz.

Fârâbî:

- Eğitim ve öğretim arasında dikkat çekici bir ayırmda bulunmuş,
- Felsefeyi Müslümanlara ve Türklere öğretmiş bir felsefe öğretmeni olması hasebiyle İslâm'ın düşünce yapısıyla Eski Yunan felsefesini bağdaştırmış,
- Öğreticilerin hususiyetlerini belirtmiş ve onları tasnif etmiş,
- Yöneticilere siyaset dersi ve eğitimi vermiş,
- İlim ve erdemli ideal bir devlet modeli tasvir etmiştir.⁵⁸

Fârâbî, öğrenen ve öğretenin nitelikli vasıflara sahip olması gerektiğini söylemiştir. Özellikle idarecilerin birtakım kabiliyetleri olması gerektiğini belirterek eğitimin rolüne değinmiştir. Fârâbî'nin öğrenme yöntemi kısaca:

- 1- Konuşma ve dinleme yoluyla öğrenme,
- 2- Taklit yöntemi (hal ve hareketleri takip ederek öğrenme).

Fârâbî'ye göre hayal gücü insanın gelişiminde eğitim için ehemmiyetlidir. Küçük yaşlardan itibaren hayal gücünün insan yaşamının her döneminde eğitim ve öğretime faydası büyüktür.⁵⁹ Ona göre eğitimin amacı kötülükleri yok etmesidir. Mutluluk, rastlantı sonucu kazanılan bir şey

⁵⁴ More, *Utopia*, 44-46.

⁵⁵ More, *Utopia*, 71-72.

⁵⁶ Nejdî Durak, *Aristoteles ve Fârâbî'de Etik* (Denizli: Fakülte Kitapevi, 2009), 271-275.

⁵⁷ Seyfettin Arslan, "Eğitim ve Etik", *Journal of Turkish Studies* 10/7 (Ekim 2015), 119.

⁵⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi Araştırma*, (Ankara: Pegem Yayıncılık, 2021), 82.

⁵⁹ Mustafa Önder, "Fârâbî, Birunî ve İbn-i Sinâ'da Eğitim ve Eğitim Yöntemleri", (24 Mart 2018), 4-9.

olmamakla birlikte kötülüklerin yok edilmesiyle elde edilir.⁶⁰ İnsanın iyi olan şeyleri dilemesi sonucunda mutluluk meydana gelir. Bu konuda Aristoteles ile benzer düşünen Fârâbî devamlılığı olmayan amellerin insana mutluluk vermeyeceğini düşünür. İstemeyerek yapılan işlerin de kişiye fayda vermeyeceğini ifade ederek toplumun eğitim ve öğretim yoluyla mutluluğu elde edebileceğini belirtir.

Fârâbî, eğitilmiş kişilerin yönetimde bulunmasının uygun olduğunu düşünerek en iyi yöneticilerin filozoflar olabileceği kanaatini taşır. En yüce bilgiye herkesin sahip olamayacağını düşünen Fârâbî şehir içinde kuralları samimi şekilde benimseyen kişi ve toplum üzerinde yasaların bir tehdit teşkil etmediğini söyler. Bu durumda Rousseau, *insanların fikirlerini düzeltiniz, onların örf ve âdetleri kendiliğinden düzelecektir*, demiştir.⁶¹ Nitekim Shri Aurobindo, 1936 yılında çıkardığı eserinde şöyle yazıyordu:

-“Doğaya hâkimiyeti bakımından kuvvetli, zihinsel olarak gelişmiş (...) fakat ruhen ve kalben yetersiz bir insan, yarım tanrı kuvvetinde bir hayvanın isteklerini yerine getirmek bakımından aşağılık bir iblis gibidir.”⁶² Bir halkın fikirleri, onun esas yapısından doğar. Gazâlî, *unutma ki adâlet ve merhamet iman ağacının meyveleridir, der.*⁶³ İbn Haldûn ancak imanlı ve dindar hayattan uzaklaşmış kişilerin terbiye edilmesi ve huzurun temin edilmesi için topluma kanunlar konulmasını savunurken bu kanunlar bazı durumlarda kişiler üzerinde devamlı bir baskı unsuru olarak görülebilmektedir. Kanun, ona itaat etmeyenler içindir ki Hz. Ömer’in de söylediği gibi, *içinden gelerek terbiye olmaya yaklaşmayan birine kanun ve eğitim ne yapabilir ki?..*⁶⁴

3. Toplumsal Hayat ve Adâlet

Fârâbî’nin El-Medinetü’l-Fâzıla eseri, değerli mütalaalara haizdir. Bilhassa ince mevzulara temas ederek sosyoloji alanına giren konulara yer vermiştir. Bu sebeple Fârâbî, sosyolojinin en eski mübeşşirlerinden biridir, denilebilir.⁶⁵ Yaradılışça çok şeylere muhtaç olan insan ihtiyaçlarını tek başına karşılamakta güçlük çeker. Bu sebeple her fert yardımlaşma ile bir araya gelip ihtiyaçlarını elde edebilir. Bu teşekkül büyük küçük oranda toplumu ya da topluluğu ifade etmektedir. Bütün toplumların en eskisi ve en tabiîsi ailedir. Çocuklar büyüyene kadar babaya bağlıdır. Büyüdükten sonra birlikte yaşamaya devam etmek aile üyeleri için tabiî değil, ihtiyarî bir tercihtir. Bu ortaklık özgürlük bağlamında yaratılışın sonucudur.⁶⁶ Fârâbî, ferdin saâdet merhalesine ulaşmasını ferdi başkalarıyla bağ kurmasını sağlayan birlikte ve ferdi mensup olduğu zümreye bağlayan beraberlikte bulur. Toplum bu uğurda

⁶⁰ Mehmet Aydın, “Fârâbî’nin Siyasi Düşüncesinde Sa’âdet Kavramı” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/1-4 (Temmuz 1973), 310.

⁶¹ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 146.

⁶² Garaudy, *İnsanlığın Medeniyet Destanı*, 85.

⁶³ Ebû Hâmid Muhammed el-Gazâlî, *Her Durumda Adâletli Olma* (İstanbul: Ehil Yayınları, 2017), 26.

⁶⁴ Uludağ, *Mukaddime (Tek Cilt)*, 332.

⁶⁵ Fârâbî, *El-Medinetü’l-Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 12.

⁶⁶ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 13.

çalıştığı zaman toplumun hem ruhî üstünlüğü artar hem de fazileti kuvvet kesbeder.⁶⁷

Nitekim güzel yazı yazmada çokça yazı yazdıkça olgunluk ve üstünlük görünür. Toplumların genel saâdeti, işlerin ihtilâfından/çeşitliliğinden ve birbirlerine üstünlüklerinden doğar. Dokumacılık, fıkıh, hikmet, bezzâzlık, çöpçülük, hitâbet sanatları arasındaki farklar bu kabildendir.⁶⁸ Kötü fiiller işleyen toplumların ruhları kötülöklere temayül eder. Öyle ki sıtmaya tutulmuş birinin hoşâ gitmeyen şeylerden zevk alması gibi kötü ruhlar da iyi olmayan şeylerden zevk alırlar. Artık o ruh için mariz ruhlu denilebilir. Adeta hastalığını bilmeyen kendini doğru zanneden kimseye kulak asmayan kimseler olurlar.⁶⁹ Kendi rahatı için başkalarının rahatını kaçırmak haksızlığın ta kendisidir. Utopialılar için herkesin iyiliğine çalışmak bir *dindir*. Yasaları çiğnemenen mutluluğu aramak en akıllıca davranıştır.⁷⁰

Cenova'da hapishanelerin ön cephesinde ve kürek mahkûmlarının zincirlerinde şu kelime yazılıdır: *Özgürlük*. Böyle bir şiârın kullanılması hem güzel, hem de doğrudur. Gerçekten de, yurttâşın özgür olmasını engelleyenler, her devlette şer erbâbı kişilerdir. Bütün bu tür kişilerin küreğe mahkûm edildikleri memlekette insanlar özgürlüğü en mükemmel şekliyle yaşarlar.⁷¹ Halkın meslek ve işine dair gereklilikler Platon'un görüşü ile aynıdır. Herkes bir zanaatla uğraşmalı kendi ve halkı için çalışmalıdır. İşçiler için gün dörde bölünmüştür ve sadece altı saat çalışma vardır. Öğleden önce ve sonra üçer saat çalışarak bu şekilde verimli olurlar. Utopialılar işlerini değiştirerek dinlenirler. Sabah saatlerinde serbest dersler olur. Hep birlikte türkü çalğı ile bir araya gelirler ve zar, iskambil ve zararlı kumar oyunlarını hiç bilmezler. Fazla giysiye de sahip olmazlar.⁷²

Fârâbî toplumların kaynaşma ve ayrışma sebepleri olarak ahlâk benzerliği, mizaç benzerliği, dil ve şive beraberliğinden bahsetmekte, birlik ve ayrışmanın bu unsurlardan kaynaklandığını ifade etmektedir. Toplumdan ferde kadar kaynaşmanın en küçük âmilleri arasında bir arada uzun süre kalmak, meslek beraberliği ve dert ortaklığı sıralanabilir. Fârâbî'de faziletli toplum yardımlaşma, dayanışma ve uyumun en üst seviyede olduğu, inanç ve değerlerin davranışlarıyla birlikte bütünlük sağlandığı bir toplumdur.⁷³ Fârâbî'ye göre şehirde ve toplumda bu tecanüs ve tenasübü sağlayan en etkili kurum *dindir*. Menfaat ile adâletin mükemmel uyuşması, ortak kararlara bir hakkaniyet karakteri kazandırır. Platon ise insanları mutluluğa ulaştırmanın yolunun eşitlikten geçtiğini çok önceden görmüştür.

⁶⁷ Göz, *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları*, 86-89; Kemal Göz, *Erdemli Ol!* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 40-43.

⁶⁸ Fârâbî, *El-Medinetü'l-Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 94-96.

⁶⁹ Fârâbî, 97.

⁷⁰ More, *Ütopya*, 87-90.

⁷¹ Rousseau, *Toplumsal Sözleşme*, 124.

⁷² More, *Utopia*, 65-68.

⁷³ Kolektif, *Fârâbî (el-Muallimu's-Sânî)*, 36.

Fârâbî'ye göre bir toplumda birlik ve beraberliği sağlama ve toplumsal düzenin devamlılığını sağlama ancak 'ortak bir *din*'⁷⁴ ile mümkündür.⁷⁵ Toplum her insana eşit güvenlik sağlamalıdır. "*Summum jus summa injuria*" doğrulukta aşırıya gitmek, aşırı haksızlığı da beraberinde getirir. Akıl yanılır bir varlıktır, bu sebeple kuralları ihlal edene keskin kılıç adâlet midir?⁷⁶ Utopialılar kötü kirli bir şeyin de şehre girmesine engel olurlar. Her sokakta eşit halkevleri bulunur. Bu mekânlarda yemek pişirilir ve önce hastalar gözetilir. Hastaneler büyük ve ferahdır. Yabancılar için de dayalı dōşeli mekânlar bulunur.⁷⁷

Özel mülkiyet var oldukça toplumsal adâlet ve rahatlık hiçbir zaman gerçekleşemez. Utopia'da yasalar azdır. Yasalar çoğaldıkça bitmek bilmeyen davalar çoğalır. Herkes değerinin karşılığını görür ve eşitçe yaşama kolaylıklarından tüm yurttaş faydalanır.⁷⁸ İnsanlığı mutluluğa götüren tek yol *eşitliktir*.⁷⁹ Fârâbî'ye göre her tabii şey adâlete uygundur, o halde gâlibin mağluba tahakküm etmesi ve mağlubun gâlibe hizmeti aynı adâlettir. Ona göre böyle bir hareket tarzı faziletli fiillerden sayılır. Kazanan ferde gerek mal gerek itibar olarak diğerlerinden fazla ödül verilmesi de *adâlettir*. Bazı toplumlar, başkasının yardımıyla başaracağını anlayarak maksatları gerçekleşinceye kadar beraber çalışmayı kabul eder.

Bu durumda doğup büyüdüğü alıştığı şeyi adâlet sayarlar. Gerçekte adâlet zaaf ve korkuya dayanır.⁸⁰ Fârâbî'nin felsefesinde fizikî, siyasî, ahlâkî ve metafizik boyutları olan adâlet kavramı "istikamet, orta yol, misil, hüküm ve kararda dürüstlük, hakikate göre hükmetmek, eşit olmak" gibi manalara gelebilmektedir.⁸¹ Fârâbî'ye göre adâletin kaynağı yalnızca Tanrı'dır ve adâlet tümüyle Tanrı'dan gelir. Rousseau ise "bizler adâleti o kadar yükseklerden almasını bilebilseydik eğer; ne kanunlara ihtiyaç duyardık ne de hükümete

⁷⁴ Strieder, *Jacob Fugger the Rich* Elizabeth Wordsworth, kişilik olarak Thomas More'u bir 'çelişkiler yığını' olarak tanımlar. Fakat benzer bir çelişkili durum Jakob Fugger'ın kişiliğinde de kendini gösterir. Fugger, bir yandan her alanda girişimci ruh özelliğini gösterirken, diğer yandan kilise ile olan ilişkisini her zaman önemsemiş ve güçlü kalmasını sağlamıştır. Bu durum, More'un Reformasyona ve Rönesans'ın Hümanizma anlayışına yaklaşan inancıyla, koyu bir Katolik olarak dine ve kiliseye olan bağlılığı arasındaki çelişkiye de ayrıca işaret etmektedir (More 1999: s.71).

⁷⁵ Göz, *Şehir Ve Erdem*, 38; Bkz. Fârâbî, *Kitabu'l-Mille*, s. 66, nşr., M. Mehdi, Beyrut 1986.

⁷⁶ Jacob Strieder, *Jacob Fugger the Rich: Merchant and Banker of Augsburg* (Germany: Praeger, 1984).

⁷⁷ More, *Ütopya*, 71-72.

⁷⁸ Müfit Selim Saruhan, *Var Ol!* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 106-107.

⁷⁹ More, *Utopia*, 47-48.

⁸⁰ Fârâbî, *El-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan*, 111-12.

⁸¹ Osman Mutluel, "İslâm Düşüncesinde Ahlâkî Bir Kavram Olarak 'Ortayol'", *Abant Sosyal Bilimler Derisi* 12/12 (2012), 246; Osman Mutluel, *Orta Yolda Ol!* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 90-95.

ihtiyacımız kalırdı...” demiştir. Ona göre âdil insan kanunlara uyduğu zaman kanunlar kötüyeye iyilik, iyiyeye kötülük etmekten başka bir şey yapamaz.⁸²

Allah'ın isimlerinden bir isim olan âdil kelimesi sıfat olarak kullanıldığı zaman adl (adâlet) kavramlarıyla aynı anlamlara gelmektedir.⁸³ Fârâbî, özel ve genel olarak adâlet kavramını ayırmaktadır. Özel adâlet bütün ortak değerlerin o toplumda madden ve manen taksim edilmesi ve muhafaza edilmesidir. Özel manada adâlet, müsâvât/eşitlik anlamlarına da gelmektedir.⁸⁴ Genel adâlet ise kişinin bulunduğu toplumda diğer fertlere karşı erdemli fiillerde bulunmasıdır.⁸⁵ İyi bir bina yerinin güzel tespit edilmesiyle mümkünse eğer, iyi bir toplum da o toplumu çok iyi tanımış bilge kişilerin kanunlarının yerleşmesiyle mümkündür.

Platon, Arkadhialılara ve Kyreneliler'e kanunlar yapmamıştı. Çünkü halkının zengin olduklarını ve eşitliğe râzı olmayacaklarını bilmekteydi. Âdetleri yerleşik bir halka kanun koyucu olmak zordur. Onlar tıpkı hekîmi gören hasta gibi illetlerine müdâhale edilmesine tahammül göstermezler.⁸⁶ Siyaset felsefesinde Fârâbî, adâleti irâdî ve tâbiî olarak ifade etmiştir. Sevgi ve muhabbet Fârâbî'ye göre tabiî adâlettir.⁸⁷ İnsanları bir arada tutan bağın doğal adâlet anlamını taşıması Fârâbî'den sonra gelen siyaset ahlâkı literatüründe adâlet⁸⁸ ve sevgi kavramlarına yer açılması anlamına gelmektedir.⁸⁹ Altın ve gümüş Utopialılar için hiçbir şey ifade etmemektedir.

Utopialılar, madenleri kıymetsiz yapmak için elinden geleni yaparlar ve suçlular için kullanırlar. Havayı, suyu, toprağı, iyi ve yararlı olanı ortaya çıkarırlar.⁹⁰ Utopialılar akşam yemeği için boru ötüncü hep beraber toplanırlar ve birlikte yemek yerler. Doğruluk ve erdem üstüne parçalar okunur. Öğlen yemekleri ve sohbetleri akşam yemeğine nazaran daha kısa tutulur. Annesi olmayan çocuklar için devlet sütanneleri bulur. Şefkat önemli bir haslet olduğu için bu durumda bütün kadınlar yarışır. Utopialılar için zararsız olan her zevk iyi kabul edilir.⁹¹ Nizâmî'nin ideal şehrinde en ehemmiyetli erdemler

⁸² Jean Jacques Rousseau, *Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi)*, çev. Vedat Günyol (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 45.

⁸³ Mustafa Çağrı, “Adalet”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları,), 1/341.

⁸⁴ Fârâbî, *Fusulü'l Medeni*, çev. Hanifi Özcan (İzmir: Diyanet Vakfı Yayınları, 1987), 144.

⁸⁵ Göz, *İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları*, 75-78; Müfit Selim Saruhan, *Özgür Ol!* (Ankara: Fecr Yayınları, 2019), 70-73.

⁸⁶ Rousseau, *Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi)*, 54.

⁸⁷ Göz, *Şehir Ve Erdem*, 48.

⁸⁸ Osman Mutluel, *İslâm'da Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 103-109.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, *Ahlâk Eğitimi/Tehzîbu'l-Ahlâk*, çev. Abdülkadir Şener – Cihat Tunç (İstanbul: Büyüyenay Yayınevi, 2017), 135; Nasiruddin Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov- Zaur Şükürov (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 247 vd.

⁹⁰ More, *Utopia*, 79.

⁹¹ More, *Utopia*, 73-75.

arasında yardımseverlik ve kanaatkârlık kabul edilmektedir. Şehrin ütopyik tasarımlarında öne çıkan hususiyetleri arasında ortak mülkiyet temel özelliklerden sayılmaktadır:

Bizlerde eşittir herkesin varı

Eşit paylaşırsız bütün malları⁹²

Toplumun nitelikleri halkın niteliklerinden daha ön planda bulunmaktadır. Şehir ahalisinin toplumu merkeze oturtması, ortak mülkiyete eşlik eden önemli özelliklerden biridir. Kimlik bütünlüğü dikkat çekmektedir. Platon'un ideal devletindeki toplumsal kimlik vurgusu Genceli Nizâmî'nin eserinde de etkili olduğu söylenebilir. Kamil şehirde önemli olan eşitliktir. Ortak mülkiyet arka planda durmaktadır. Roma halkı hafta geçmezdi ki toplanmasınlar. Halk umumî meydanlarda hem mülkî âmir hem de yurttaş oluyordu. Ülke topraklarını eşit şekilde iskân; hem devleti yüksek derecede güçlü hem de mümkün merteye iyi yönetilmiş kılmaktadır.⁹³

Bir benzeri olarak Fârâbî'nin toplumsal organizasyonunda 'cuma'nın manası birlik ve beraberlik demektir. Müslümanların birbirinden ve gündemden haberdar olması hedeflenir. Cumanın maksadı idarecilerle yönetilen toplumun bir araya gelip kaynaşmasını sağlamaktır. Daha bir devlet organizasyonu henüz hazır bulunmadan önce cuma namazlarının var olması esaretin olmadığını ve can güvenliğinin bulunduğunu bizlere göstermektedir. Haftalık toplanma ve toplumun ahvâlini değerlendirme olarak Cuma etkinliği, More'un ütopyasına benzemektedir.⁹⁴ Özgürlük, her iklimde yetişen bir meyve olmadığından her halkın elde edebileceği bir şey değildir.⁹⁵ Doymak bilmeyen kazanç hırsı, gevşeklik, rahatına düşkünlük, hizmetleri para ile yaptırma toplumun çöküşünü hızlandırır. Finans kelimesi kölelik kelimesidir. Çünkü yurttaş hiçbir şeyi parayla yaptırmaz kendi yapar.

Rousseau'ya göre toplum kötüleşiyor ise toplantılara katılım az olur. Vatandaşın, devletin hizmetleri hakkında bize ne? demesi, devletin zayıflığının bir belirtisi olarak görülmektedir. Ona göre halkın temsilcileri kavramı eski cumhuriyetlerde hatta monarşilerde dahi hiçbir zaman var olmamıştır.⁹⁶ Gerçek mutluluk, Utopialılara göre sağlıktır. Sağlıksız hayatın hiçbir tadı ve anlamı yoktur. Onlara göre doğanın nimetlerini tepmek dinî üstün bir çabadır. Erkeklerin yirmi iki ve kadınların on sekiz yaşından küçük evlenmesi yasaktır. Evlilik öncesi ilişkiler hoş görülmez. Evlenecek kadın ve erkek saygı gören birinin yanına çıplak olarak çıkarlar. Bunu şu sebebe bağlarlar hayatlarının geri kalanını bu eşle geçirileceği için her yerlerini görmek gerekmektedir. Kimse sadece karakteriyle ilgilenecek kadar bilge değildir.

⁹² Gencavî Nizamî, *İskendernâme Şerefnâme*, çev. Nimet Yıldırım (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022), 180.

⁹³ Rousseau, *Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi)*, 104-6.

⁹⁴ Göz, *Şehir Ve Erdem*, 48.

⁹⁵ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev. Berna Günen, 77-81.

⁹⁶ Rousseau, *Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi)*, 108-10.

Tek eşliliği benimseyen Utopialılar, eş seçimine çok dikkat ederler. Utopialılar, güzelliğin devam etmesini aralarındaki sevgi bağı, erdem ve uysallığa bağlamaktadır.⁹⁷ Eğitim ve öğretime değer veren Jambulos'un düşlerinin gerçek olup olmadığı kesin olmamakla birlikte bu düşler Tommaso Campanella'ya ve Thomas More'a ilham kaynağı olarak görülmektedir.⁹⁸ Tolumun bütün ihtiyaçları Güneş Ülkesi'nde güvenli bir şekilde temin edilmektedir. Paranın geçerli olmadığı Güneş Ülkesi'nde mallar değiş/tokuş yapılmakta ve bazı ticaretler diğer ülkelerle yapılabilmektedir. Zor işlerde çalışan halkın itibarı yüksek görülmekte ve kölelik sistemi bulunmamaktadır.

Güneş Ülkesi'nde toplum hayatı aşevleri ve yatakhanelerle komünleştirilmektedir. Ortak mülkiyet olarak bütün mallar ve eşyalar birlikte kullanılmakta ve altı ayda bir ev kullanımında değişikliğe gidilmektedir. Fârâbî ve Platon'un ideal devlet düzeninden farklı olarak kadınlar ve çocuklar da Güneş Ülkesi'nde ortak mülkiyete tabi tutulmaktadır ki ortak üyelik bu şekliyle benimsetilmektedir. Eş seçimi de, doğum ve soylu kişilerin oluşması gayesiyle devlet idaresi tarafından evlilik öncesi planlanmaya tabi tutulmaktadır. İdare tarafından sağlık hizmetleri sunulmaktadır ve bununla halkın ömürlerinin uzaması hedeflenmektedir.

Güneş Ülkesi'nin bencil istekleri ve ihtiyaçları dini inançları doğrultusunda (Ortodoks Hristiyan) iyiye yönlendirilmektedir.⁹⁹ Güven ortamı Nizâmî'nin ideal şehrinde de bulunmaktadır. Şehirde hiç kimse hırsızlık yapmadığı için kapılara kilit vurulmamaktadır. Bahçelerinde bekçi yoktur, çobansız sürüleri olmakla birlikte halktan ziyade Hakk'ın emânında bulunduğu inanılmaktadır. Toplumsal kimlik, Nizâmî'nin ideal şehrinde kendini göstermektedir. Nitekim aynı yöntemin yansıması olarak Peygamberimiz şöyle buyurdu:

"Kötülük yapan insanları gördüğü zaman (Benî İsrail halkı) ilk zamanlarda: "Bak arkadaş! Bu davranışını bırak ve Allah'tan kork! Çünkü bunu yapmak sana helâl değil! " diye ikaz ederlerdi. Başka bir gün aynı arkadaşı aynı kötü halde gördüklerinde onunla birlikte yemek, içmek ve birlikte vakit geçirmek için tekrar ikaza lüzum görmezlerdi. Bu yanlış davranış yüzünden Allah onların kalplerini birbirine benzetti." Bir yere dayanarak bunları anlatan Peygamber Efendimiz (sav) yerinden doğruldu ve sözlerini şu şekilde hitâme erdirdi:

"Ya siz de birbirinize iyi şeyleri tavsiye eder, kötülüklerden sakındırır, zâlimin zulmüne mânî olursunuz yahut da Allah Teâlâ kalplerinizi birbirine

⁹⁷ More, *Ütopya*, 101-5; Osman Mutluel, *Mutlu Ol! (Ankara: Fecr Yayınları, 2020)*, 89-92.

⁹⁸ Ülkü Duman Yüksel, "Antikçağ'dan Günümüze Kent Ütopyaları", *İdealkent 3/5* (Ocak 2012), 8-37; M. Winiarczyk (1997). *Das Werk des Jambulos. Forschungsgeschichte (1550-1988) und Interpretationsversuch*. *Rheinisches Museum für Philologie* 140, 128-153.

⁹⁹ Tommaso Campanella, *Güneş Ülkesi*, çev. Uğur Gülsün (İstanbul: İlgî Kültür Yayınları, 2019), 21-24.

benzetir, İsrâiloğulları'na lânet ettiği gibi size de lânet eder."¹⁰⁰ Yalnız başına şehirden, insanlardan uzak erdem sahibi olmak kıymete değer bir durum değildir. Asıl marifet halkın içinde halkla birlikte erdemli yaşayabilmek ve ifsat olmuş toplumda iyi ameller için mücadele edebilmektir. Tıpkı içine düştüğü bir kavga yüzünden şehri terk eden Hz. Musa'nın, bir yed-i beyzâ ile Firavunun başkentine dönüşü gibi. Yahut Allah'a adanmış tertemiz Hz. Meryem'in, ibadete kapandığı taşradan, elinde babasız mucize bebek Hz. İsa ile şehre dönüp ağır eleştirilerle yüzleşmeye çalışması, bu ilkeye örnek gösterilebilir.

SONUÇ

İdeal bir şehir yapısı meydana getirmek yeni bir hayalin mahsulü değildir. Ütopik ve fantastik yaklaşımlar her dönemde olagelmıştır. İdealize edilen şehir mekanizmaları hakikatten uzak görünse de kıymetli düzenlemeler içermektedir. Bu ütopik planlamalar akıl dışı gibi görünse de kültürel ve toplumsal ilerlemeyi canlandırmakta ve yaratıcı düşünceyi tetiklemektedir. Şehir imarı ilmüne fayda sağlamaktadır. İnsanlığın umutları, hayalleri, beklentileri çok eski zamanlara kadar gitmektedir. "İlk ütopyanın bizzat şehrin kendisi" oluşu, Lewis Mumford'a göre her şehrin aslında başlangıç noktasının biraz ütopik olduğu kanaati iddia ve kabul edilmektedir.

Gerçek ve ideal şehirlerdeki ilişkiler çoğu zaman birbirine yakınlık göstermektedir. Gerçek ile ideal; ikili bir mübadelenin birbirine ihtiyaç duyduğu söylenebilir. 20. yüzyıla gelindiğinde edebî ütopyaların, distopyaların, feminist ütopyaların, teknolojik-ekolojik ütopyaların miktarındaki artış dikkat çekmektedir. Distopya, genellikle ütopyaların anti-tezini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kavramı ilk John Stuart Mill'in kullandığı bilinmektedir. Aynı zamanda ütopyalar için bilim kurgu denilmektedir. Kumar, ütopyaların eserlerinde yer verdikleri anlayışın gerçek değil mümkün olanı yansıttığını doğal ve gerçeklikten çok bilim kurgu modeline benzerlik gösterdiğini vurgulamaktadır. İyiye üretme çabası ütopyaları diğer bilim kurgu eserlerden ayrıcalıklı kılmaktadır.

*Güneş Ülkesi'*nde Campanella vatandaşların sorumluluk bilincine ve vatanseverlik anlayışına sahip, her insanın bir işle meşgul olduğu ve sosyal eşitliğin bulunduğu bir toplumu düşlüyordu. Huxley, Gilman, Bacon, Cabot ve diğerleri ütopya yazarları olarak kendi düşünce sistemlerinin/tasavvurlarının peşindeydiler. Bu açıdan bakıldığında sadelik bu sistemin temel prensibi olmakta, umut-ahenk-arzu-yenilik düşüncesi her ütopik eserde kendini göstermektedir. Hayaller; gerçeğe ulaşma yolunda atılan ilk adımdır. En iyi şehirleri, en güzel yapıları düşlerimizle meydana getirebilmekteyiz. Şimdinin hayalî eserleri yarının kentlerinin imarının yerine geçebilir. Bugünün düşüncesi ile gelecek şehirlere göz atılacak olursa:

- Ekonomiye sahip enformasyon merkezli endüstri sonrası şehirler,
- Kenar-Şehir (Edge-City), olarak ikiye ayrılmaktadır.

¹⁰⁰ Göz, *Şehir Ve Erdem*, 20.

21. Yüzyılın başında gelişen bu iki şehir dünya ekonomisine göre şekil almaktadır. Şehirlerde öne çıkan sanayileşmenin yerini artık iletişim ve hizmet sektörü almıştır. Şehirler, bilgi merkezli hizmetler sunma çabalarıyla önde olmayı hedeflemektedirler. Netice itibarıyla bilgi üretmek, yönetmek ve entelektüel sermayeyi ellerinde tutmak şehirlerin öncelikli hedefleri arasındadır. Toplumdaki bireylerin sahip olduğu bilgi de doğal olarak çok değerlidir. Marx'ın ifadeleriyle katı olan her şeyin buharlaştığı çağda insanlık ve özelde Müslümanlar için sığınacak bir yer bulunmakta mıdır? Müslümanlar için her zaman bir sığınak vardır ve değişmeyen nokta bellidir:

Dağdaki erdem, yalnız olarak şehirde fayda vermemektedir. İyiliklerin ve erdemlerin neticesine ulaşmak için, erdemın tecellisi ve temsilinin üzerimizde bizzat görülmesi gerekmektedir. Temsilin ölçüsü ve nasıl olması gerektiğini ise Hz. Hatice'nin ilk vahiy hadisesinde söylediklerinde ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hilim ahlâkı, rıfkı, basiret ve kararlılığı, öfkesine hâkim olma, hoşgörü, sabır, vakar ve teenni ile ilgili pek çok hadis-i şerif ve malumat hem siyer hem de hadis kitaplarında vardır. Bunlardan en yaygın olarak bilinen Kütüb-i Sitte eserlerinden olan ve tüm insanlık için birer rehber ve yol gösterici olan bu peygamberî öğretilerden bir örnek vererek çalışmamızı tamamlamak istiyoruz. Risâlet'in ilk günlerinde, imanını ilk ifade eden biri olarak Hz. Hatice, eşinin üzerini örttüğünde şu hakikatleri teselli sadedinde ifade etmiştir:

"Hiç korkma; gözün aydın olsun! Sen akraba ilişkisine önem veren, yalan söylemeyen, aile geçindirme yükünü üstlenen, misafir ağırlayan, darda kalanların yardımına koşan bir insansın; Allah seni hiç yolda bırakır mı?.."

KAYNAKÇA

- Aktan, E. Ö. Aktuğlu. "İdeal ve Ütopik Kent Modellerine Ulaşım Bağlamında Biçimsel Yaklaşımlar". İdealkent 3/5 (31 Ocak 2012), 68-103.
- Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi Araştırma. Ankara: Pegem Yayıncılık, 34. Basım, 2021.
- Altunoğlu, Mustafa vd. (ed.). "Kent Ütopyaları". İdealkent 5 (Ocak 2012), 239.
- Arslan, Seyfettin. "Eğitim ve Etik". Journal of Turkish Studies 10/7 (17 Ekim 2015), 111-124. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8228>
- Aydın, Mehmet. "Fârâbî'nin Siyasi Düşüncesinde Sa'âdet Kavramı". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 21/1-4 (01 Temmuz 1976), 303-316.
- Bouchet, Thomas - Picot, Antoine. Ütopya Sözlüğü. çev. Turhan Ilgaz. İstanbul: Sel Yayıncılık, 1. Basım, 2003.
- Campanella, Tommaso. Güneş Ülkesi. çev. Uğur Gülsün. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Çağrı, Mustafa. "Adâlet". TDV İslâm Ansiklopedisi. 1/341-343. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Detienne, Marcel. Arkaik Yunan'da Hakikatın Efendileri. çev. Adem Beyaz. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 1. Basım, 2012.

- Durak, Nejd. Aristoteles ve Fârâbî'de Etik. Denizli: Fakülte Kitapevi, 1. Basım, 2009.
- Eflatun. Devlet. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Erdem, Hüsamettin. İlkçağ Felsefesi Tarihi. Kişisel Yayınları, 2000.
- Fârâbî. El-Medinetü'l- Fâzıla Tanrı Âlem İnsan. çev. Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2018.
- Fârâbî. Fusulü'l Medeni. çev. Hanifi Özcan. İzmir: İlahiyat Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1987.
- "Fârâbî". TDV İslâm Ansiklopedisi. 12/145-162. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Foster, M. B. "On Plato's Conception of Justice in the Republic". Oxford University Press 1/3 (Nisan 1951), 206-217. <https://doi.org/10.2307/2217247>
- Garaudy, Roger. İnsanlığın Medeniyet Destanı. çev. Cemal Aydın. İstanbul: Timaş Yayınları, 18. Basım, 2019.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed el-. Her Durumda Adâletli Olma. İstanbul: Ehil Yayınları, 2017.
- Gencavî, Nizâmî. İskendernâme Şerefnâme. çev. Nimet Yıldırım. 1 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2022.
- Göz, Kemal. Çevre Bilincimiz (Çevre Felsefi, Çevre Ahlâkı ve Çevre Eğitimi Bağlamında). Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Göz, Kemal. Erdemli Ol! Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Göz, Kemal. İslâm Felsefesinde Ahlâkın Temel Paradigmaları. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2016.
- Göz, Kemal. İslâm'da Ve Milletlerarası Belgelerde Hürriyetler. İstanbul: Aysu Ofset, 1. Basım, 2006.
- Göz, Kemal. Mehmed Fevzi Efendi ve Hadâik-i Hamîdiyye Risalesi. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2022.
- Göz, Kemal vd. (ed.). Şehir ve Erdem. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2017.
- Göz, Kemal - Hüseyin Akyüz (ed.). Din Ahlâk Dengesi. Ankara: Gazi Kitapevi, 1. Basım, 2020.
- Göz, Kemal - Türkan, Mustafa. Medeniyet İnsan Ve Din. Ankara: Fcr Yayın, 1. Basım, 2018.
- Haldun, İbn-i. Mukaddime (Tek Cilt). ed. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Haydar, Gülzar. Şehirlerin Ruhu. çev. Gürkan Sekmen. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Jacob Fugger the Rich: Merchant and Banker of Augsburg, 1459-1525 : Strieder, Jacob. Kessinger Publishing, 2010.
- Jean-Jacques Rousseau. Toplumsal Mukavele (Toplum Sözleşmesi). çev. Vedat Günyol. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Basım, 2017.
- Kara, İsmail - Gündoğdu, Rabia K. Ahmet Hamdi Akseki Hayatı Eseleri Mücadelesi. 2 Cilt. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2019.

- Kayalı, Ahmet. Platon'un Toplumsal Sınıfları Üzerine Bir İnceleme. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe, 2019. <http://dx.doi.org/10.13140/RG.2.2.12692.01924>
- Kaypak, Şafak. "Bilgi Toplumu Olma Yolunda Kentsel Değişim Ve Bilgi Kentleri". Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi 6/1 (01 Haziran 2011), 14.
- Kolektif. Fârâbî (el-Muallimu's-Sânî). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2018.
- Kumar, Krishan. Ütopyacılık. çev. Ali Somel. İstanbul: İmge Kitabevi, 1. Basım, 2005.
- Kur'an-ı Kerim Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- LeGates, Richard T. - Frederic Stout (ed.). Şehir Okuyucusu. Leiden ; Boston: Taylor & Francis Ltd, 6. Basım, 2015.
- Mannheim, Karl. İdeoloji Ve Ütopya. çev. Mehmet Okyavuz. Ankara: Nika Yayınevi, 2016.
- Miskeveyh, İbn. Ahlâk Eğitimi / Tehzîbu'l-Ahlâk. çev. Abdulkadir Şener vd. İstanbul: Büyüyenay, 2. Basım, 2017.
- Montesquieu. Kanunların Ruhu Üzerine. çev. Berna Günen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2017.
- More, Thomas. Utopia. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2. Basım, 2019.
- More, Thomas. Ütopya. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2. Basım, 2019.
- Murad Omay. "Ütopya Üzerine Genel Bir İnceleme". İstanbul University Journal of Sociology 3/18 (2009), 1-14.
- Mutluel, Osman. "İslâm Düşüncesinde Ahlâkî Bir Kavram Olarak 'Ortayol'". Abant Sosyal Bilimler Dergisi 12/12 (2012), 239-253.
- Mutluel, Osman. İslâm'da Felsefi Düşüncenin Kısa Tarihi. Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2021.
- Mutluel, Osman. Mutlu Ol! Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Mutluel, Osman. Orta Yolda Ol! Fecr Yayınevi, 2020.
- Önder, Mustafa. "Fârâbî, Birunî ve İbn-i Sinâ'da Eğitim ve Eğitim Yöntemleri", 24 Mart 2018.
- Platon. Devlet. çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Platon. Şölen. ed. Eyüp Çoraklı. İstanbul: Alfa Yayınları, 3. Basım, 2014.
- Platon. Yasalar. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Platon(Eflatun). Devlet (Ciltsiz). çev. Sabahattin Eyüboğlu - M. Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Basım, 2019.
- Rosen, Stanley. Plato's Republic: A Study: Rosen, Stanley: London: Yale University, 1. Basım, 2008.
- Rousseau, J. J. Toplumsal Sözleşme - Jean-Jacques Rousseau. çev. Vedat Günyol. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 27. Basım, 2006.
- Saruhan Emeti. Türkiye'de Din Algısı. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Saruhan, Müfit Selim. "Erdemlerin Erdemi: Adâlet". Adam Akademi 5/1 (01 Haziran 2015), 1-12.

- Saruhan, Müfit Selim. Özgür Ol! Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2019.
- Saruhan, Müfit Selim. Var Ol! Ankara: Fecr Yayınevi, 1. Basım, 2020.
- Strieder, Jacob. Jacob Fugger the Rich: Merchant and Banker of Augsburg, 1459-1525. Germany: Praeger, 2. Basım, 1984.
- Tûsî, Nasiruddin. Ahlâk-ı Nâsirî. çev. Anar Gafarov - Zaur Şükürov. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Yatağan, Sude - Uçar, Alper. "Ütopya Karşılaştırmaları: Platon'un Devleti & More'un Ütopyası". Tuiç Akademi. 19 Mayıs 2021
- Yazıcı, Mehmet. "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri". Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 24/1 (31 Ocak 2016), 209-223.
- Yüksel, Ülkü Duman. "Antikçağ'dan Günümüze Kent Ütopyaları". İdealkent 3/5 (31 Ocak 2012), 8-37.